

به نام خداوند پاکی‌ها و مهربانی‌ها

مفهوم راست و چپ در اساطیر ایران

تألیف:

محبوبه خدایی

پازینه یادآور پاکی هاست

موسسه فرهنگی انتشاراتی پازینه

میدان انقلاب، اول خیابان کارگر جنوبی، بن بست گشتاسب، شماره ۴ طبقه همکف
تلفکس: ۶۶۹۶۱۵۲۲ و ۶۶۹۷۵۲۴۶-۷ تلفن همراه: ۰۹۱۲-۱۰۵۴۰۹۸
www.pazinehpress.ir

چاپ اول: مهر ماه ۱۳۹۰

تمامی حقوق این اثر محفوظ است

نام کتاب: مفهوم راست و چپ در اساطیر ایران
مؤلف: محبوبه خدایی

لیتوگرافی: سعید

چاپ: تابان چاپ

مصحافی: کاوا

شمارگان: ۱۰۰۰

قیمت: ۵۰۰۰۰ ریال

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۰۰۷-۸

سرشناسه: خدایی، محبوبه، ۱۳۵۲-

عنوان و نام پدیدآور: مفهوم راست و چپ در اساطیر ایران / تألیف محبوبه خدایی.

مشخصات نشر: تهران، پازینه، ۱۳۹۰

مشخصات ظاهری: ۱۳۲ ص متن + ۸ صفحه مقدمه

شابک: ۵۰۰۰۰ ریال: ۹۷۸-۶۰۰-۱۸۰-۰۰۷-۸

وضعیت فهرست نویسی: فیا

موضوع: چپ و راست (سمبولیسم)

رده بندی کنگره: ۱۳۸۹ ۷م ۴/۴۷۰ GN

رده بندی دیویی: ۳۰۱/۲۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۰۱۹۱۲۲

بی‌گمان میان فرهنگ و زبان همانندی حیرت‌انگیزی وجود دارد. زبان ظرف و فرهنگ مظهر آن است. چون مایعات که شکل ظرف را به خود می‌گیرند، فرهنگ پدیده‌ای سیال است که تجلی عینی آن را می‌توان در زبان یافت. زبان است که به فرهنگ شکل می‌بخشد. از اینرو نگاه زبان‌شناسانه به فرهنگ بویژه گزینش شیوه زبان‌شناختی در مطالعه فرهنگ رویکردی مفید و ثمربخش‌تر شاید باشد.

فرهنگ را می‌توان چون زبان به دو حوزه هم‌زمانی و در زمانی تقسیم کرد. فرهنگ نیز می‌تواند صورت و معنا داشته باشد. می‌توان واج‌های آن را شناخت و دستور آن را تدوین کرد... شاید چنین ادعایی در نگاه نخست ناممکن به نظر برسد. چرا که فرهنگ پدیده‌ای به ظاهر چند وجهی و سیال است که به سختی می‌توان ابعاد آن را درک کرد. به‌رغم این دشواری‌ها باز چنین نگاهی رواست و می‌شود با تحلیل عناصر فرهنگی راه زبان‌شناسان را در فرهنگ پی گرفت.

سراغاز این نگرش، تقسیم فرهنگ به بن‌مایه‌ها است، درست مانند تقسیم صورت زبانی به واج‌ها. اگر واج‌ها و شناخت آنها زیربنای تحلیل صورت‌های زبانی است پس تحلیل بن‌مایه‌های فرهنگی نیز می‌تواند به نتایجی قابل ملاحظه بینجامد.

آنچه در پیش رو داریم گردآوری، تدوین و بررسی تمامی داده‌هایی است که در ابعاد مختلف فرهنگ ایرانی درباره دو بن‌مایه «راست» و «چپ» وجود دارد. «چپ و راست» نه یک مفهوم ساده جغرافیایی است، که اشاره به موقعیت دارد، بلکه آدمی از روزگاری که دست راست و چپ خویش را شناخت با آن روبرو می‌شود. در مکتب، ریاضی، نقاشی، خط و نوشتن را به یاری آن می‌آموزد. سیاست نیز به چپ و راست آمیخته است و حتی پس از مُردن از چپ و راست گریزی نیست.

چنین مفهوم گسترده‌ای اگر به درستی شناخته شود و پیوند آن با دیگر مفاهیم بررسی گردد، به مثابه شناخت واجی از صورت و ساختار درهم تنیده فرهنگ بس پیچیده ایرانی است. گرچه سال‌هاست تک‌نگاره‌هایی این‌گونه درباره فرهنگ ایرانی به نگارش درآمده است و بن‌مایه‌های گوناگونی بررسی شده‌اند ولی هنوز جای مطالعه نظام‌مند بن‌مایه‌های فرهنگ ایرانی خالی است. امید است این کار سراغازی برای پژوهش‌های آینده مؤلف علاقمند اثر باشد و در آینده با بررسی دیگر بن‌مایه‌ها به تحلیل نظام حاکم بر آنها نیز بپردازد.

زندگی را قدر بدان!
حرمتش را نگهدار،
هیچ چیز مقدس‌تر از آن نیست.
هیچ چیز ملکوتی‌تر از آن نیست.
شری راجیش

.....

تقدیم به پدر و مادر عزیزم
که زندگی را به من ارزانی داشتند
و عشق به آموختن را در من شعلهور ساختند.

.....

پیش سخن

پژوهش و تحقیق همواره بسیار جذاب است به ویژه بررسی آثار اندکی که از گذشتگان این سرزمین بر صفحه تاریخ باقی مانده و نمایانگر قدمت تاریخی و اساطیر کهن این مرز و بوم است. سرزمینی که «ایرانویچ» نامیده می‌شد و امروزه «ایران» نام دارد و در آینده شاید با همین نام و شاید از لحاظ املائی و آوایی تغییر نام دهد ولی تا همیشه سرزمین مادری ما ایرانیان خواهد بود.

باید دانست هر یک از واژه‌ها و کلماتی که انسان‌ها تلفظ می‌کنند از مسیرهایی پر فراز و نشیب گذشته‌اند و به آن چه که امروز تلفظ می‌شوند رسیده‌اند و گاهی اوقات این تغییرات بر روی کلمات چنان صورت می‌گیرد که نه تنها از جنبه‌ی ساختاری بلکه از لحاظ معنایی و اساطیری نیز تحول می‌یابند. اما متأسفانه با وجود این که هر روز در مکالمات مورد استفاده قرار می‌گیرند اما کوچکترین توجهی به آن‌ها نمی‌شود.

موضوع این پژوهش بر اساس یک داستان سغدی شکل گرفت که یکی از ترجمه‌های ارزشمند سرکار خانم دکتر زهره زرشناس است و در آن نام دو برادر یکی «راست» و دیگری «چپ» است برادر «راست» کارهای نیک و پسندیده می‌کند و برادر «چپ» بدسرشت است... این مطلب مرا به این فکر واداشت که این دو واژه در پس نگارش ساده‌یشان می‌توانند معانی مختلفی داشته باشند که حتی تا امروز نیز ردپای آن‌ها مشاهده می‌شود. در این جا لازم می‌دانم تا از زحمات اساتید و مدیر گروه محترم دانشگاه آزاد واحد علوم و تحقیقات در رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی سپاس‌گزاری کنم و تشکر ویژه‌ای از سرکار خانم دکتر زهره زرشناس داشته باشم که به‌عنوان استاد راهنما در تمام طول تحقیق و نگارش سعادت بهره‌مندی از راهنمایی‌های ایشان را داشتم و در ضمن از ایشان سپاس‌گزارم که یادداشتی بر متن کتاب افزودند.

امیدوارم کتاب حاضر بتواند گام مؤثری در جهت پیشرفت علمی نه تنها برای دانشجویان این رشته بلکه برای علاقمندان اساطیر ایران و ایرانی دوستان بردارد. از آن جا که هیچ نگارشی بی‌کاستی نیست از خوانندگان محترم تقاضا دارم که پس از مطالعه‌ی این اثر مؤلف را از کاستی‌های موجود مطلع سازند تا در فرصت‌های بعدی به بازنویسی و اصلاح آن‌ها پرداخته شود.

محبوبه خدائی

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده
۲	مقدمه
	فصل اول:
۴	سیر تحول واژه‌های «راست» و «چپ»
۶	الف) ریشه‌شناسی واژه‌ی «راست»
۷	ب) ریشه‌شناسی واژه‌ی «چپ»
۹	ج) رده‌بندی گویی
	فصل دوم:
۱۶	کاربرد واژه‌های «راست» و «چپ»
۱۷	الف) کاربرد مشترک
۱۷	۱- برای نشان دادن سمت و جهت جغرافیایی
۲۴	۲- در حزب‌های سیاسی
	۲-۱ راست‌گرا
	۲-۲ چپ‌گرا
۲۶	۳- در امور نظامی
۲۶	۴- در راهنمایی و رانندگی
۲۶	۵- در موسیقی
۲۷	۶- در برخی از اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها
۲۸	ب) کاربرد واژه‌ی «راست»
۲۸	۱- مستقیم، به طور مستقیم، بدون انحراف
۳۱	۲- مطابق واقع، درست، در حال مطابقت با واقع،...

۳۷	۳- کاربردهای دیگر واژه «راست»
۳۷	۴- واژه‌ها و افعالی که همراه با واژه «راست» استفاده می‌شوند
۴۱	ج) کاربرد واژه‌ی «چپ»
	فصل سوم:
۴۳	ارتباط جنسیت و ثنویت با واژه‌های «راست» و «چپ»
۴۴	الف) جنسیت
۶۴	ب) ثنویت
	فصل چهارم:
۷۳	ارتباط اندام‌های بدن با واژه‌های «راست» و «چپ»
۷۴	الف) دست
۸۱	۱- نیایش
۸۴	۱-۱- آئین‌ها و مراسم‌ها
۸۸	۲- سلام دادن
۸۹	۳- بیعت کردن
۹۲	۴- سوگند
۹۳	۵- خط
۹۶	۶- ازدواج
۹۸	ب) قلب
۹۸	ج) کبد
۱۰۱	د) برخی از دیگر اندام‌ها
۱۰۴	نتیجه‌گیری
۱۰۹	تصاویر
۱۱۹	کتاب‌نامه

چکیده

بررسی مفهوم «راست» و «چپ» در اساطیر ایران

این کتاب از چهار بخش تشکیل شده است و به بررسی واژه‌های «راست» و «چپ» در اساطیر ایران می‌پردازد.

پژوهش حاضر می‌کوشد تا ردپای واژه‌های «راست» و «چپ» را در منابع و اسناد دسته اول، متون و کتب مربوط به ایران باستان و اساطیر ایران باز یابد.

در فصل اول به ریشه‌شناسی و سیر تحول آوایی این واژه‌ها پرداخته شده است.

فصل دوم به بررسی کاربرد این واژه‌ها اختصاص دارد.

فصل سوم به بیان ارتباط جنیست و تنوید با واژه‌های «راست» و «چپ» می‌پردازد.

فصل چهارم یا آخرین فصل به بررسی اهمیت و نقش برخی از اندام‌های بدن و قرار گرفتن آن‌ها در سمت «راست» یا «چپ» اختصاص دارد.

در تمام طول کار سعی شده وجود این واژه‌ها در اصطلاحات و ضرب‌المثل‌ها، اشعار، متون جدید، کتب آسمانی (همانند اوستا، قرآن پاک، کتاب مقدس، ...) مورد توجه قرار گیرد. در مجموع این اثر ردپای کلمه‌های «راست» و «چپ» را در اساطیر ایران از گذشته تا امروز مورد توجه و پژوهش قرار می‌دهد.

از همان ابتدا از زمانی که انسان خود را شناخت نیاز به برقراری ارتباط با هم‌نوع خود نمود و این برقراری ارتباط میسر نبود به غیر از این که با تولید آواهای مختلف می‌توانست دیگران را از وجود خطر، پیدا کردن مکانی امن برای زندگی، پیدا کردن شکار و ... آگاه کند.

برقراری ارتباط با هم‌نوع خود یک هنر است و هر موجود زنده‌ای به طور غریزی سعی در برقراری این ارتباط دارد و آن چه که انسان را از موجودات دیگر متمایز می‌سازد ارتباط کلامی یا زبانی است. زبان که امروزه به عنوان وسیله‌ای ارتباطی در جوامع بشری مورد استفاده است از دو قسمت «گفتاری - شنیداری» و «نوشتاری» تشکیل شده است. (باقری ۱۳۸۴: ص ۸۰)

انسان بعد از تولید اصوات که تنها برای یک عده افراد محدود به یک قوم و قبیله قابل فهم بود شروع به ترسیم تصاویر بر روی دیوارهای محل زندگی خود نمود، تصاویری که احتمالاً ثبت خاطرات یا تخیلات او در مورد شکار و زندگی است. ولی آن چه اهمیت دارد این است که همین تخیلات و تصاویر ابتدایی بود که بعدها به سمت اختراع خط سوق یافت.

اختراع خط یا همان بخش نوشتاری زبان مرز مهمی را در تاریخ به نام دوره‌ی تاریخی مشخص می‌کند یعنی از هنگامی که بشر آموخت بنویسد، ناآگاهانه وارد دوره‌ی جدیدی شد که امروزه به دوره‌ی تاریخی معروف است.

در هر خط و زبان بررسی حروف، واژه‌ها و عبارات در دوران‌های مختلف و چگونگی تلفظ آن‌ها همواره جالب توجه بوده است و مطالعه درباره‌ی آن‌ها در حوزه‌های مختلفی می‌تواند انجام بگیرد.

این کتاب به بررسی دو کلمه‌ی «راست» و «چپ» در اساطیر ایران باستان می‌پردازد. در این پژوهش با بررسی متون و منابع دست اول؛ کلیه متون دینی و غیردینی پهلوی ساسانی، کتاب‌های و کتیبه‌های به خطوط فارسی باستان، پهلوی اشکانی، سغدی، اوستایی، مانوی، ... تعدادی از دیوان‌های اشعار، و برخی از متون اساطیری ایرانی و غیرایرانی، و همچنین علاوه بر دین زرتشتی به بررسی مختصر این واژه‌ها در ادیان بودایی، اسلامی، مانوی، ... می‌پردازد.

بعد از چکیده و مقدمه، فصل نخست اختصاص به ریشه‌شناسی دارد و ریشه کلمه‌های «راست» و «چپ» را علاوه بر زبان‌های باستانی حتی در برخی از زبان‌های رایج در دنیا مورد بررسی قرار می‌دهد و سیر تحولی این دو واژه را از باستان تاکنون و ردپای آن‌ها را در گویش‌ها و زبان‌های رایج در ایران بررسی می‌کند که برخی از آن‌ها به ترتیب حروف الفبا به صورت جدول آورده شده است.

فصل دوم به بررسی کاربرد این واژه‌ها اختصاص دارد که با مثال‌های مختصری از متون باستانی و جدید بیان می‌شود.

فصل سوم به ارتباط جنسیت و ثنویت با واژه‌های «راست» و «چپ» اختصاص دارد.

فصل چهارم به اهمیت و نقش برخی از اندام‌های بدن (دست، کبد، قلب و پا . . .) و جهت قرار گرفتن آن‌ها در سمت «راست» یا «چپ» و ارتباط این جهت‌ها در نیایش، بیعت کردن، سوگند خوردن، نوشتن خط، ازدواج و برخی از مراسم‌ها و آئین‌های دینی می‌پردازد.

نگرش این دو واژه در دوران‌های مختلف تاریخی از این جهت از اهمیت برخوردار است که هنوز هم در دنیای کنونی در ضرب‌المثل‌ها، در جامعه، در سیاست، در فرهنگ، در آئین‌ها دارای جلوه و بزرگ‌نمایی هستند، پس آیا همان‌طور که امروزه کاربرد آن‌ها اهمیت دارد در گذشته نیز این‌گونه بوده‌اند؟ این واژه‌ها دارای یک کاربرد یا کاربردهای بسیاری هستند؟ آیا همین‌طور که امروزه نوشته می‌شوند در گذشته نیز نوشته می‌شدند؟ تحول نوشتاری و آوایی آن‌ها از چه زمانی تحول یافته است؟ در زبان‌ها و گویش‌های مختلف در ایران از گذشته تا به حال چگونه بوده‌اند؟ خطوط از کدام جهت نوشته می‌شود؟ اغلب با کدام دست می‌نویسند؟ در ازدواج، حلقه در دست چپ است یا راست؟ اندام‌های مهم بدن در چه سمتی هستند راست یا چپ؟ در ثنویت نقش دارند یا نه؟ نشستن انسان در کدام سمت اهمیت بیشتری دارد؟ آیا جهت «راست» یا «چپ» ارتباطی با جنسیت دارد؟ اغلب با کدام دست، دست می‌دهند یا احوالپرسی می‌کنند؟ بیعت کردن با کدام دست انجام می‌شود؟ با کدام دست سوگند می‌خورند؟ در متون، کتاب‌ها، ترجمه‌های مختلف تنها می‌توان اشاراتی را یافت که به واژه‌های «راست» و «چپ» شده است. اما به صورت مجزا به بررسی آن‌ها پرداخته نشده است.

در این کتاب تنها با مقایسه‌ای مختصر به متون مرجع اساطیری، دینی، مذهبی، عصر باستان به بررسی این واژه‌ها در ایران از گذشته تا کنون می‌پردازد.

www.ketab.ir

فصل اول

سیر تحول واژه‌های «راست» و «چپ»